

FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 45

2006

With summaries

KØBENHAVN 2006

UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på papiromslaget se s. 135.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik III's bibliotek

Om titelvignetten se s. 129.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:

Ivan Boserup, Grethe Jacobsen, Ingrid Fischer Jonge,
Erland Kolding Nielsen, Niels Krabbe,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Papir: Munken pure 120 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob K. Meile
Tryk og indbinding: Richard Larsen Grafisk A/S

ISSN 0060-9896
ISBN 87-7023-713-1

HVEM ER FORFATTEREN TIL JOACHIM ARENTSEHES “KRIGSBOG”?

AF

HANS BLOSEN

Er det ikke kættersk at stille dette spørgsmål i forbindelse med en fast tradition, når et af Det Kongelige Biblioteks store klenodier nu engang kaldes: Joachim Arentsehes “Krigsbog?” Så må forfatteren da være Joachim Arentsehe – skulle man tro.

Som bogkendere ved, drejer det sig om et pragtfuldt samlebind med syv forskellige tysksprogede krigstekniske, krigsretslige og krigsteoretiske skrifter, alle trykt af Lorentz Benedicht i København 1578 – sandsynligvis efter opfordring fra Frederik 2. og i hvert fald trykt og indbundet for ham. De syv skrifter er samlet i én kostbart indbundet bog, der på nogle af de første sider viser et portræt af kongen, rigsvåbnet og kongens kronede monogram i form af et *F*, om hvilket der slynger sig et *S*. Den samme monogramkombination *F* og *S* pryder også forsnittet.¹ Det er især den første – og mest omfattende – del, der med sine pragtfulde illustrationer i strålende farver påkalder sig særlig interesse, og det er da forståeligt nok et opslag med sådanne illustrationer, der vises, når bindet udstilles – som det sidst skete på udstillingen “Skatte” i Den Sorte Diamant i 2004. Den tilsvarende beskrivelse på internettet under titlen “Skatte i Det Kongelige Bibliotek” viser bindet og enkelte sider af den illustrerede første del,

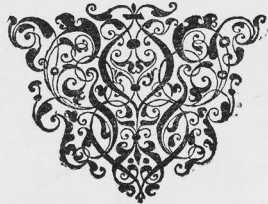
¹ Det Kongelige Bibliotek, Signatur: LN 367 fol. – De håndkolorerede træsnit med kongens portræt og rigsvåbnet er udført af Benedicht selv. Portrættet er genbrug af et træsnit, der er dateret 1567 og er anvendt ukoloreret i en bog fra 1569; jf. R. Paulli: *Lorentz Benedicht. Bogtrykker og Xylograf i København i sidste Halvdel af det XVI. Aarhundrede. Bibliografi med Indledning*, 1920, s. 31. Om Benedichts virke som træskærer – ved siden af hans virke som trykker – se s. XXXII-XLIV. – Monogrammets bogstavkombination *F* og *S* er dobbelttydig, den kan både betegne “Fridericus Secundus” og kan som dobbeltmonogram betegne kongen, “Frederik,” og hans dronning, “Sophie;” jf. Harald Ilsøe: *På Papir, Pergament og Palmeblade... Skatte i Det Kongelige Bibliotek*. Fotografisk genoptryk, 2004, s. 15, 17 og 22 med gengivelse af monogrammet fra andre af kongens bøger; se også Paulli 1920, s. XXf. og 84. – For hjælp ved udarbejdelsen af artiklen takker jeg lærer Jørgen Jark (Farum) og lektor Bendt Falkesgaard Pedersen (Risskov).

Ein Buch

Zusammen gezogen / aus vielen Pro-
bierten Künsten vnd Erfahrungen / Wie ein Zeug-
haus sampt aller Munitton anheimisch ge-
halten werden sol.

Daneben auch / von Salpeter / Schwebel / Kolen / Pul-
uer u. Epliche Muster der Drechzeuge / Feuerpfeil / Wilde vnd Zame
Sturmfeur vnd Wehr: Einlege vnd Nordfeur: Vergifft vnd Dn-
uargifft / Keuche oder Dempfe: Consortatiuen zum Puluer
vnd den olen zum Feuerwert / sampt der Kunst
Düchsenmeisterey / mit vnd ohne In-
strument / zu Schiessen vnd
Werffen / ganz
Künstlich.

Folgt auch hernacher ein Bericht der Wagenburgk / wie
man dar in ziehen / Dieselben Schlagen vnd Legern / auch sunst
sich in Nöten damit bewaren sol / Sampt viel nutzlichen
geriffenen Figuren: Den frommen zu Trost /
vnd den Bösen zur Sorge
vnd Straff.

Bedruckt zu Kopenhagen / durch
Lorentz Benedicht.
1578.

Titelblad til Nr. 121. Ca. 5/6 Størrelse.

Titelblad til Franz Helms "Buch von den probierten Künsten"
i Lorentz Benedichts tryk af 1578, efter Paulli s. 59.

bl.a. portrættet (bl. 3v) og rigsvåbnet (bl. 4r), udført som håndkolorerede træsnit, mens illustrationerne ellers er indmalet med hånd. Også i internetbeskrivelsen karakteriseres bogen som "Samlebind af syv værker af Joachim Arentsehe."

At man traditionelt har tilskrevet Joachim Arentsehe hele bogen, støttes bl.a. af *Bibliotheca Danica* og ikke mindst af Palle Birkelunds præsentation af "Krigsbogen" for et bredt kulturhistorisk interesseret publikum i *Skalk* fra 1988 med farvegengivelse af 6 illustrationer.² Dertil kommer Gunner Linds undersøgelse af den ældste danske militærfaglige litteraturs læsepublikum fra 1995 og Harald Ilsøes omtale af værket i udstillingskataloget fra 1993, der blev genoptrykt i 2004.³ Men i det forhold, at man har tillagt Arentsehe hele værket, gemmer der sig faktisk et problem, der for øvrigt kan have medvirket til, at vi først nu er i stand til at identificere den egentlige forfatter til den første og mest centrale del.

Senest siden 1920, da R. Paulli udgav sin store bibliografi om trykkeren Lorentz Benedicht, har man imidlertid vidst, at det kun er bindets del 2 og 4-7, der på Benedichts titelblade udtrykkeligt tilskrives Joachim Arentsehe, mens del 1 og 3 er uden forfatterangivelse.⁴ Dette fremgår også med al ønskelig tydelighed af den meget detaljerede beskrivelse i Lauritz Niensens *Dansk Bibliografi 1551-1600*, udgivet 1931-1933.⁵ Derfor gør man i første omgang klogt i ikke straks også at tilskrive Arentsehe del 1 og 3, men foreløbig gå ud fra, at forfatterne til disse to dele er anonyme. Så kan vi holde vejen åben for en anden forfatter eller andre forfattere.

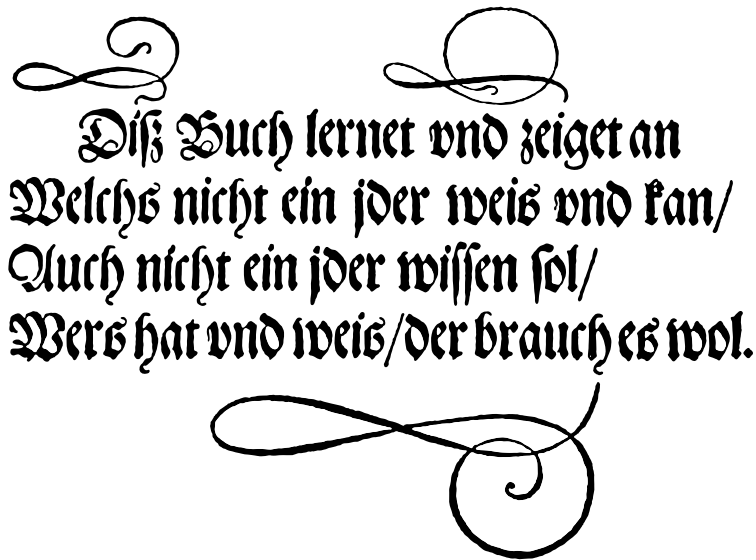
Det forhold, at man har regnet bogens anonyme dele til Arentsehes forfatterskab, har – forståeligt nok – medført, at der er opstået undren

² Chr. V. Bruun: *Bibliotheca Danica. Systematisk Fortegnelse over den danske Litteratur fra 1482 til 1830*, II, genudgivet med tillæg og henvisninger af Det Kongelige Bibliotek, 1962, s. 331. Palle Birkelund: *Krigsbogen*, *Skalk* 1988, nr. 4, uden sidetælling [s. 16f.]. Om forfatteren skriver Birkelund [s. 16]: "Manuskriptet blev leveret af en tysker, Joachim Arentsehe [...]." – Den ene af illustrationerne findes i større gengivelse også hos Alex Wittendorff: *På Guds og Herskabs nåde, 1500-1600*, Gyldendal og Politikens Danmarks historie, 7, 1989, s. 334 som eksempel på officerers og krigsfolks overdådighed i klædedragt. Forfatternavnet optræder her som Joachim Arentz.

³ Gunner Lind: *Kong Frederik og Murermester Sørensen. Den ældste danske militærfaglige litteratur og dens publikum. Fund og Forskning*, 34, 1995, s.7-34. Ilsøe 2004, s. 19 med gengivelse af to farvelagte illustrationer på s. 18 og 19.

⁴ Paulli 1920, nr. 121-127 (s. 56-64), om bogen generelt s. XVII-XIX.

⁵ Lauritz Nielsen: *Dansk Bibliografi 1551-1600, med særligt Hensyn til dansk Bogtrykkerkunsts Historie*, 1931-1933 [optryk 1996], nr. 367 (s. 29-32).

Opfordring til varsom omgang med bogens indhold i Benedichts tryk af 1578 (jf. s. 14).

over et så disparat værk: “Man kan forvente, at et samleværk er uensartet; men hos Arentsehe skiftes der helt dramatisk mellem forskellige synsvinkler. Man møder side om side praktisk håndværker-ånd (i artilleridelen); solid, uoriginal redegørelse for god praksis (fra Fronsberger og fra aktuelle krigsartikler); og nostalgisk romantik.”⁶

Før spørgsmålet om, hvem der er forfatter til del 1, forfølges videre, skal det her allerede nævnes, at der i de fleste beskrivelser af bogen gøres opmærksom på det overraskende og meget vigtige faktum, at bogen sandsynligvis kun er blevet trykt i det ene eksemplar, der var tiltænkt kongen og heldigvis blev bevaret i Det Kongelige Bibliotek.⁷ Dette faktum vil vi vende tilbage til nedenfor.

Den rette forfatter til første del indfandt sig, da den tyske historiker og specialist i 1400- og 1500-tallets tyske “Büchsenmeisterbücher” Rainer Leng efter grundige forarbejder i 2001 udgav Franz Helms “Buch von den probierten Künsten,” et grundlæggende værk om artilleri og krigsteknik i hele 1500-tallet, skrevet og illustreret om-

⁶ Lind 1995, s. 10.

⁷ Paulli 1920, s. 64 og s. XVIII f.; Nielsen 1996, s. 29 fodnote 1.; Birkelund 1988, [s. 17]; Lind 1995, s. 7; Ilsøe 2004, s. 14 f. og 19.

kring 1530.⁸ Den københavnske "Krigsbogs" første del, som Benedicht trykte i 1578 under titlen "Ein Buch / Zusammen gezogen aus vielen Pro= / bierten Künsten [...]" er både med hensyn til tekst og illustrationer identisk med Franz Helms "Buch von den probierten Künsten." Imidlertid kendte Leng ikke det københavnske eksemplar, og forfatternavnet Joachim Arentsehe ville da også have gjort det vanskeligt for ham at gennemsøge, at det drejer sig om Franz Helms "Büchsenmeisterbuch."

At Benedichts tryk gengiver Helms tekst, forblev altså i første omgang fortsat skjult, men den kom for en dag ved den ikke ualmindelige kombination af systematisk arbejde, tilfældighed og held. I forbindelse med arbejdet med en anden tysksproget "Büchsenmeisterbuch" i et manuskript fra den Arnamagnæanske Samling⁹ skulle jeg sætte mig ind i Lengs forskellige publikationer fra de senere år, heriblandt i Franz-Helm-udgaven. Heldigvis har Leng i udgaven medtaget de illustrationer, der er indeholdt i det manuskript, som han har lagt til grund for editionen.¹⁰ Da jeg i forvejen kendte illustrationerne i Birkelunds artikel i *Skalk* og desuden kort forinden havde set illustrationerne på det opslag, som bogen viste i Det Kongelige Biblioteks udstilling, virkede overensstemmelsen umiddelbart slående. Imidlertid var det dengang umuligt at foretage en sammenligning af teksten i Lengs udgave med Benedichts tryk, da trykket lå i en udstillingsmontre indtil udgangen af 2004 og ikke måtte fjernes derfra. Som nødløsning kunne jeg dog læse de små tekstpartier, der er gengivet i Birkelunds artikel, under forstørrelsesglas. Desuden var det muligt at inddrage og sammenligne andre gengivelser af enkeltsider i forskellige publikationer med Lengs udgave. Det bestyrkede formodningen om, at teksterne er identiske.

Formodningen kunne dog først bekræftes endeligt, da jeg i forsommeren 2005 ved en gennemgang på Det Kongelige Biblioteks håndskriftslæsesal fik mulighed for at sammenligne Benedichts prægtige

⁸ Rainer Leng: *Franz Helm und sein 'Buch von den probierten Künsten'. Ein handschriftlich verbreitetes Büchsenmeisterbuch in der Zeit des frühen Buchdrucks (Imagines Medii Aevi Bd. 9)*, Wiesbaden 2001.

⁹ Den Arnamagnæanske Samling, AM 374 fol. Johannes Bengedans' illustrerede bøsse- og krigsbog fra ca. 1450. En udgave er i trykken.

¹⁰ Heidelberg, Universitätsbibliothek, cpg 128 fra 1535.

tryk med mine notater og kopier fra Lengs udgave.¹¹ Herefter kan der ikke herske nogen tvivl: Første del af Frederik 2.s "Krigsbog" – som den burde hedde for fremtiden, og som den allerede kaldes forskellige steder – er Franz Helms "Buch von den probierten Künsten."

Om forfatteren Franz Helms liv ved vi kun lidt. Hans fødsels- og dødsår er ukendte, men det er rimeligt at gå ud fra, at han blev født kort efter 1500 og døde senest omkring 1580. Efter hvad enkelte af manuskripterne til hans bog oplyser, stammer han fra Köln, hvor han var borger og klejnsmed. Han deltog sandsynligvis i det mislykkede forsøg på at generobre fæstningerne Ofen (Buda) og Pest fra tyrkerne i 1542. Derefter var han i tjeneste som "Büchsenmeister" hos flere bayerske hertuger, først i Landshut, senere i München med tilknytning til tøjhuset. Hans "Buch von den probierten Künsten" stammer fra hans tid i Köln og dateres til årene 1527-1535.¹²

Det var naturligt, at Benedicht valgte at trykke Helms fremstilling til kongen, fordi bogen omkring 1530, hvor den blev til, måtte siges at samle sin tids artilleristiske viden, og den blev brugt som den centrale grundbog århundredet ud. Dette genspejles i bogens rige overlevering: Den er simpelthen den mest udbredte "Büchsenmeisterbuch" i hele 1500-tallet. Desuden blev fremstillingen udnyttet ved, at andre forfattere overtog dele af den. Det er heller ikke nogen tilfældighed, at Benedichts tryk ikke anfører forfatternavnet. Dette svarer helt til den øvrige overlevering af teksten, hvor det kun er få af de mange bevarede håndskrifter, der nævner forfatteren Franz Helm, mens hovedparten af manuskripterne overleverer teksten anonymt. Af de 63 manuskripter, som Leng mere eller mindre direkte har inddraget i forberedelsen af udgaven og opfører i afsnittet "Die Überlieferung" (s. 82-103), er der kun 4, i hvilke Franz Helm nævnes som forfatter.

Undertitlen til Lengs udgave, "Ein handschriftlich verbreitetes Büchsenmeisterbuch in der Zeit des frühen Buchdrucks," sammenfatter i kort og prægnant form den overraskende kendsgerning, at Franz Helms "Buch von den probierten Künsten," der er forfattet omkring 1530, blev trykt første gang næsten 100 år senere, nemlig

¹¹ Selve udgaven og andre af Lengs centrale publikationer om 1400- og 1500-tallets tyske "Büchsenmeisterbücher" findes desværre endnu ikke på et offentligt bibliotek i Danmark.

¹² Udførligt om biografien og med diskussion af forskellige hypoteser vedrørende hans liv: Leng 2001, s. 9-19.

1625 i Frankfurt, mens der fra samme lange periode kan registreres en overlevering med ikke mindre end 77 håndskrifter.¹³ Dette spring på 100 år fra værketets tilblivelse til trykudgaven af det virker paradoksalt i en tid, hvor det var helt almindeligt at udgive teknisk-videnskabelige skrifter på tryk. Dette paradoks overvejer Leng indgående i sin bog.¹⁴

Det synes især at være to grunde, der gør sig gældende for denne overraskende overleveringssituation. På den ene side kunne der være et ønske om at hemmeligholde artilleriteknisk viden, i det mindste et ønske om at lade værket fremstå som en bog, der indeholdt viden, som det var vigtigt at bevare som hemmelighed. At der så blev udbredt flere end 70 afskrifter af denne hemmelige viden, har måske ikke berøvet fiktionen om hemmeligholdelse dens virkning. Og en manuel afskrift bevarede i sig selv stadigvæk forestillingen om snæver udbredelse.

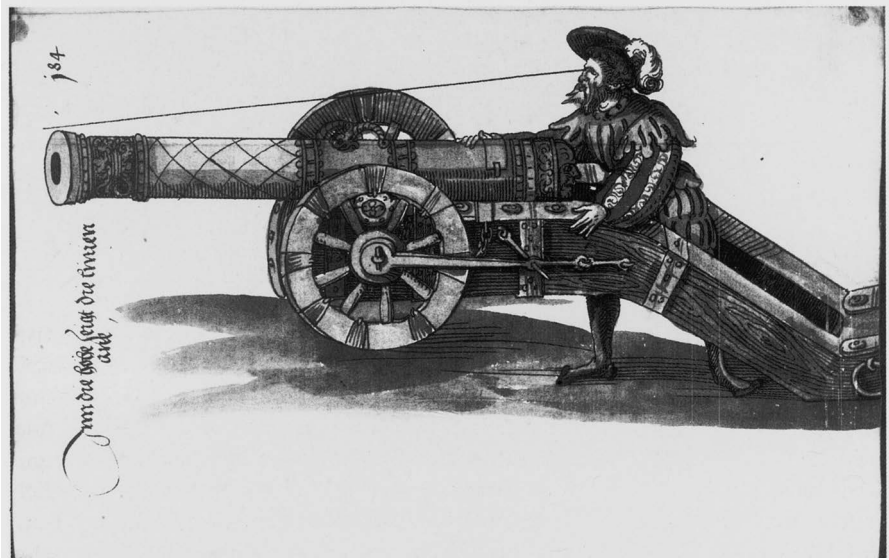
Hertil kommer på den anden side – og formentlig samvirkende med den første grund – den aura af eksklusivitet, der omgiver en overlevering i manuskriptform. Den suggererer en individuel besiddelse af viden og information og distancerer sig i sin form fra det frit tilgængelige tryk som massemedie. Eksklusiviteten fremtræder desuden særlig tydeligt og iøjnefaldende, hvor det drejer sig om manuskripter med rig udsmykning og illustrationer og kostbar indbinding for højtstående betalingsdygtige modtagere.

Denne overleveringshistoriske sammenhæng skal Frederik 2.s kostbare "Krigsbog" fra 1578 ses i. Det fremgår da klart, at afstanden på 100 år mellem, at værket blev skrevet, og at det blev trykt første gang, med Benedichts tryk fra 1578 skal reduceres med næsten halvdelen. Desuden blev værket altså trykt tidligere i Danmark end i Tyskland. Men dette tidlige københavnske tryk er netop ikke noget masseprodukt. Det er – hvilket fuldstændigt strider mod mediets mening – kun fremstillet i det ene eksemplar til monarken.¹⁵ I så henseende har det som unikum ikke anden status i overleveringshistorien end et håndskrift.

¹³ Leng 2001, s. 134. Således måtte Leng vurdere overleveringssituationen, så længe Benedichts tryk ikke var inddraget. – Til de ovenfor nævnte 63 manuskripter skal lægges yderligere 14, som er kendt fra forskningslitteraturen, men som ikke indgår i udgaven, jf. s. 83f.

¹⁴ Leng 2001, afsnit 10 "Besonderheiten der Überlieferung" (s. 103-127), specielt underafsnit a. "Handschrift und Druck" (s. 103-109) og "Zusammenfassung" (s. 133-135).

¹⁵ Om Lorentz Benedichts forhold til kongen se Paulli 1920, s. XII-XXIII.

Visering med kanon efter manuskript Heidelberg, universitetsbiblioteket, cpg 128, bl. 184r (tv) og efter Benedichts tryk af 1578, s. 181 (th).

Trykket er samtidig præget af den ovenfor refererede dobbeltmotivation, der – som det er påvist af Leng – gælder for værket overlevering i almindelighed: hemmeligholdelse og eksklusivitet. Tanken om, at det er hemmelig viden, som bogen indeholder, antydes i en versificeret sentens på første trykte side i kongens bog (bl. 1v): “Disz Buch lernet vnd zeiget an / Welchs nicht ein jder weis vnd kan, / Auch nicht ein jder wissen sol, / Wers hat vnd weis, der brauch es wol.” Eksklusiviteten derimod vises gennem hele bogens fremtrædelsesform og udstyr som kongeligt eksemplar, der med rette betragtes som en af Det Kongelige Biblioteks skatte. Eksklusiviteten ligger dog lige så meget i den nærmest groteske omstændighed, at der er brugt materiale, tid, kræfter og stor omhu på at forberede satsen og derefter trykke, illustrere og udsmykke et eneste eksemplar, kongens.¹⁶

¹⁶ Leng 2001, s. 108f., anfører et andet tilfælde, som dette i nogen grad kan sammenlignes med: Grev Reinhard von Solms oprettede et helt trykkeri og ansatte det nødvendige personale både til trykning, udsmykning og indbinding for at udgive sine “Kriegsordnungen” i meget små eksklusive oplag.

Vi ved intet om, hvilket manuskript Benedicht og illustratoren har benyttet som forlæg.¹⁷ Der findes dog et interessant indicium, der tyder på, at det kan have været et meget tidligt håndskrift. I det sidste afsnit om vognborge er der tilføjet en slags supplement med tegninger af yderligere mønstre for vognborge. Forud for tegningerne står der en indledningstekst på side 202, der afsluttes med følgende pasus: “Hiemit wil ich im Namen der Heiligen / Dreifaltigkeit diß Buch geen= / det vnd beschlossen / haben. / 1526.”

Årstallet 1526 må være overtaget fra forlægget og må således referere – direkte eller via mellemtrin – til et af de tidligste håndskrifter. Det må således være ældre end det manuskript, som anses for det ældste daterede, og som Leng har lagt til grund for sin edition: Heidelberg, Universitätsbibliothek cpg 128, dateret til 1535. Forlægget

¹⁷ Sålænge der ikke er påvist et tidligere tryk, forekommer det rimeligt at gå ud fra, at det var et manuskript, Benedicht brugte som forlæg. – Et meget beskedent håndskrift fra 1500-tallet med teksten til Franz Helms “Buch von den probierten Künsten” opbevares på Det Kongelige Bibliotek under signaturen GKS 351 fol. Det kan ikke være dette, der har tjent som forlæg for Benedichts tryk.

for trykket må – hvis referencetallet 1526 tolkes rigtigt – endda gå forud for den periode, man hidtil har dateret tilblivelsen af Helms bog til, nemlig 1527-1535.¹⁸

Blandt håndskrifterne udkrystalliserer der sig en gruppe på fire, "Die identischen Exemplare."¹⁹ Det drejer sig om fire afskrifter fra perioden 1558-1563, der er skrevet af samme skriver og illustreret af samme illustrator, og som viser identisk tekstfordeling på de enkelte sider. Herved kunne interne teksthenviisninger mekanisk anvendes i alle fire eksemplarer og et register overtages uændret fra det ikke bevarede fælles forlæg. Leng karakteriserer fremstillingen af disse fire identiske eksemplarer som "Serienproduktion," hvis produktionspraksis minder om bogtryk: "Auf diese Weise war ganz erhebliche Zeitersparnis in der Herstellung zu erreichen, denn nun konnten die zahlreichen internen Verweise und das komplette Register der Vorlage für die ganze Produktionsserie herangezogen werden [...] Wir erkennen hier Ansätze zu einer billigen und rationellen Buchmassenproduktion, sicherlich beeinflusst vom, aber eben doch außerhalb des Buchdrucks."²⁰ Da også Benedichts tryk indeholder et register, burde hans tekst sammenlignes med disse eksemplarer. Såfremt der viser sig nøje overensstemmelse, er det tænkeligt, at Benedichts forlæg fra 1526 var det samme som det tabte forlæg for de identiske eksemplarer eller stod i tæt sammenhæng hermed. Om ejerforholdene for disse håndskrifter oplyser Leng: "Auffällig ist weiterhin, daß immerhin drei dieser sehr sorgfältigen und repräsentativen Abschriften bereits wenige Jahre nach ihrer Entstehung in habsburgischen und sächsischen Fürstenbibliotheken nachgewiesen werden können. Sie scheinen also gezielt für hochrangige Interessenten, sei es als Auftragswerke oder als Geschenke in Erwartung einer Belohnung, produziert worden zu sein."²¹ Måske anvendtes den tabte fælleskilde for de identiske eksemplarer netop som forlæg for afskrifter til særlig prominente og højtstående købere. Også her skimtes måske en forbindelse med Frederik 2.s "Krigsbog."

Skulle det vise sig, at det i Benedichts tryk anførte årstal 1526 ikke henviser til et håndskrift, men derimod et ikke kendt tryk som det forlæg, Benedicht anvendte, så må hele overleveringshistorien skrives om.

¹⁸ Leng 2001, s.133.

¹⁹ Sammesteds, s. 109-112.

²⁰ Sammesteds, s. 110.

²¹ Sammesteds, s. 110.

Når "Krigsbogens" 1. del nu viser sig at have Franz Helm som forfatter og 3. del forbliver anonym, så står Joachim Arentsehe dog fortsat som forfatter til del 2, 4, 5, 6 og 7. Hvem er han? Birkelund betegner ham som tysker, hvad han formentlig også var, da de fem dele, der tilskrives ham, er på tysk og delvis direkte henviser til tyske forhold. Når Birkelund endvidere skriver, at "om ham ved man praktisk talt intet," så rammer han plet.²² Man ved kun det, som man umiddelbart kan slutte sig til ud fra hans skrifter i "Krigsbogen." Herefter må han have haft med krigsret og militærforhold at gøre. Titlerne er – efter tidens skik – vidtløftige:

Del 2: "Kriegs Ord= / nung: Warhafftiger bericht von al= / lerley Kriegssachen, Einem jden Potentaten der / Krieg führen muß vnd wil, nicht allein nutzlich, / sondern zu wissen hoch von / nöten."

Del 4: "DAs Keiserliche Malafitz= / Recht: Wie dasselbig durch den berümbten Keiser / Maximilianum, dem Ersten, vnter Kriegsleutten, das Böse zu / straffen, Gottes des allerhöchsten Ehre zu fürdern, vnd / Ehrbarkeit zu erhalten, ist Verordent [...]."

Del 5: "Rjtterrecht: Wie in alten / Jaren, der Ritterstand seinen anfang genommen, / vnd von dem Loblichen waren Deutschen Adel, in Tugent= / licher Vbung geführt, vnd die Laster sind / gestrafft worden."

Del 6: "REuterrecht: Wie dasselbig / vnter Rittermessigen hochgeAdelten Personen, vor / vielen Jaren im brauch gewesen [...]."

Del 7: "SPießrecht: Wie das die / Frommen Landsknecht vor vielen Jaren gehalten, / Vnd schentliche Vnehrliche Tatten, mit den / langen Spießen selbst gestrafft haben."

Når personen hidtil ikke har kunnet identificeres, hænger det måske sammen med den ret påfaldende navneform *Arentsehe*. Wittendorff ændrede – som nævnt ovenfor – navnet til *Arentz*, dog uden at angive en grund og uden at drage konklusioner deraf.²³ Men tanken om, at der kunne foreligge et forvansket navn, kan ikke afvises. Man forventer en afledning af *Arndt* (= *Arnold*): *Arends*, *Arents*, *A(h)rens*, *Arntz*, *Arndsen* o.l. eller måske en navneform *Arentsee*, men ikke *Arentsehe*, som entydigt er den trykte form hos Benedicht. Forvanskningen kunne være begrundet i, at Benedicht måske benyttede dårligt trykte forlæg, hvor man ikke kunne skelne mellem *e* og *c*, specielt i forbindelsen *sch*, således at navnet rettelig skulle være *Arentsche*.

²² Birkelund 1988, [s. 16].

²³ Wittendorff 1989, s. 335.

En *Arentsche* findes, endda med fornavnet *Joachim* og netop i Benedichts levetid. Han kendes som dramatisk forfatter i Halberstadt, sydvest for Magdeburg. Om personen ved man intet, blot at han i 1587 udgav et allegorisk drama "Comoedia des geistlichen Malefitzrechten." Heri holder Christus som kaptajn krigsret over Adam, der som repræsentant for den syndige menneskehed er anklaget for at have brudt krigsartiklerne, nemlig de ti bud.²⁴

Nok forventer man bag forfatteren af de fem krigsretslige og militærfagkyndige dele i Frederik 2.s "Krigsbog" ikke ligefrem en litterær forfatter, men Joachim Arentsches drama behandler netop krigsretsmaterier, ganske vist som allegorisk ikklædning, og kunne for så vidt godt passe til en militærkyndig jurist med litterære ambitioner. Det er i hvert tilfælde værd at undersøge nærmere, om der bag den ukendte Joachim Arentsehe gemmer sig en Joachim Arentsche fra Halberstadt med litterære sysler som bibeskæftigelse.

Det skal dog nævnes, at den dramatiske forfatter Arentsche fra Halberstadt efter en anden kilde fra 1800-tallet alligevel staves *Arentsehe*, altså ligesom i Benedichts tryk.²⁵ Hos Goedeke anføres dramaets titel mere udførligt: "Comoedia des Geistlichenn Malafitzrechtenn, wie in der person Adams das gantze menschliche geschlecht fur Recht gestalt, angeclagt, gehört vnnd mit Vrteil vnnd Recht zum Ewigenn tod verdampft, Aber widerumb durch Furbit erlöset gerecht vnnd Selig wird." Men til trods for udførligheden kan det vise sig at være lige så vanskeligt at finde frem til værket som til forfatterens person, for ifølge Goedeke fandtes dramaet kun i et manuskript på 110 blade, som under en tilegnelse var stedfæstet og dateret: "Halberstadt, 16. Nov. 1587." Dog blev et uddrag af teksten trykt af en ikke nærmere kendt udgiver ved navn Zelle i et tidsskrift, der i dag ligeledes er ret ukendt, nemlig *Hagens Germania* 3, s.150-170.²⁶ Det har hidtil ikke været muligt at finde ud af, om manuskriptet fortsat eksisterer i dag, og hvor det i givet fald opbevares.

Selvom der nu måske er løftet en lille flig af Joachim Arentsches eller Arentsehes identitet, må det dog være langt vigtigere, at forfatte-

²⁴ *Deutsche Biographische Enzyklopädie*. Hg. v. Walther Killy, 1 [Taschenbuchausgabe], München 2001, s. 168. – Artiklen beror på Scherers artikel *Arentsche: Joachim A.* i *Allgemeine Deutsche Biographie*, 1, Leipzig 1875, s. 517.

²⁵ Karl Goedeke: *Grundriß zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen*. 2. Aufl., 2: *Das Reformationszeitalter*, Dresden 1886, s. 394f.

²⁶ Det drejer sig om *Germania*. [...] *Von der Berlinischen Gesellschaft für Deutsche Sprache und Alterthumskunde*, hrsg. durch Friedrich Heinrich v. d. Hagen, 1ff., Berlin 1836ff.

ren til den prægtigt illustrerede hoveddel af Frederik 2.s "Krigsbog" er fundet: Franz Helm.²⁷

SUMMARY

HANS BLOSEN: *Who wrote Joachim Arentsehe's "War Book"?*

One of the prized possessions of the Royal Library in Copenhagen, an expensively bound composite volume of seven different German-language writings on the art and legality of war printed in Copenhagen in 1578 by Lorentz Benedicht for Frederik II, is usually called Joachim Arentsehe's "War Book". However, the title pages assign only parts 2 and 4-7 to Arentsehe, while for parts 1 and 3 no author is named. The very extensive part 1, opening with woodcuts of the King's portrait and the National Arms and containing numerous hand-coloured illustrations, is evidently the main work of the volume. Its author came to light in 2001 when German historian Rainer Leng, as part of a systematic investigation into the late medieval German "Büchsenmeisterbücher", published Franz Helm's "Buch von den probierten Künsten", one of the most thorough and richly transmitted works on the art of war of the whole of the sixteenth century, which he wrote in around 1530. It is Helm's book which comprises the main section of Frederik II's "War Book". Leng was unaware of Benedicht's anonymous printed edition, and in Denmark the assumption of Arentsehe's authorship continued to hold a veil over the true origins of the work, until a detailed comparison showed the two to be identical. While, in Germany, Helm's work was transmitted only in manuscript for some 100 years, and was first printed in 1625, Benedicht's Copenhagen printing dates from some 50 years earlier. The reason why transmittance was dominated by manuscripts is presumably both the desire to make the book's content seem secret knowledge and the desire to give it an aura of exclusivity, such as more properly belongs to an illustrated manuscript than to a printed version. However, the same exclusivity was achieved by Benedicht's printed work through the perfection of its craftsmanship, its illustrations and by the fact that it was produced in one copy only, for the use of the King.

²⁷ Frederik 2.s "Krigsbog" gik i arv til sønnen Christian 4. Det vides, at denne brugte bogen flittigt, hvad hans mange markeringer og korte notater i margin i 1. del viser (jf. Paulli 1920, s. XVIII; Birkelund 1988, [s. 17]; Wittendorf 1989, s. 335; Ilsø 2004, s. 15 og 19). Markeringerne og notaterne, der er dateret 1606, er ikke ligeligt fordelt over teksten. De begynder først i kapitlet om artilleristisk fyrværkeri og optræder koncentreret dér og i det følgende kapitel om forgiftet og ikke forgiftet røg og damp. Koncentrationen tyder på, at det især var disse kapitler, der interesserede Christian 4. I de to efterfølgende kapitler om confortativer (dvs. forstærkende tilsetninger til krudt) og om bøssemeisterkunst optræder der kun et notat i hvert. Det sidste er en skeptisk kommentar på latin: "non credo" ("Det tror jeg ikke på") på side 133. – "Krigsbogens" 5. og 6. del blev ifølge en oplysning hos Ilsø 2004, s. 19 lagt til grund for Christian 4.s krigsordning af 10. april 1611.

